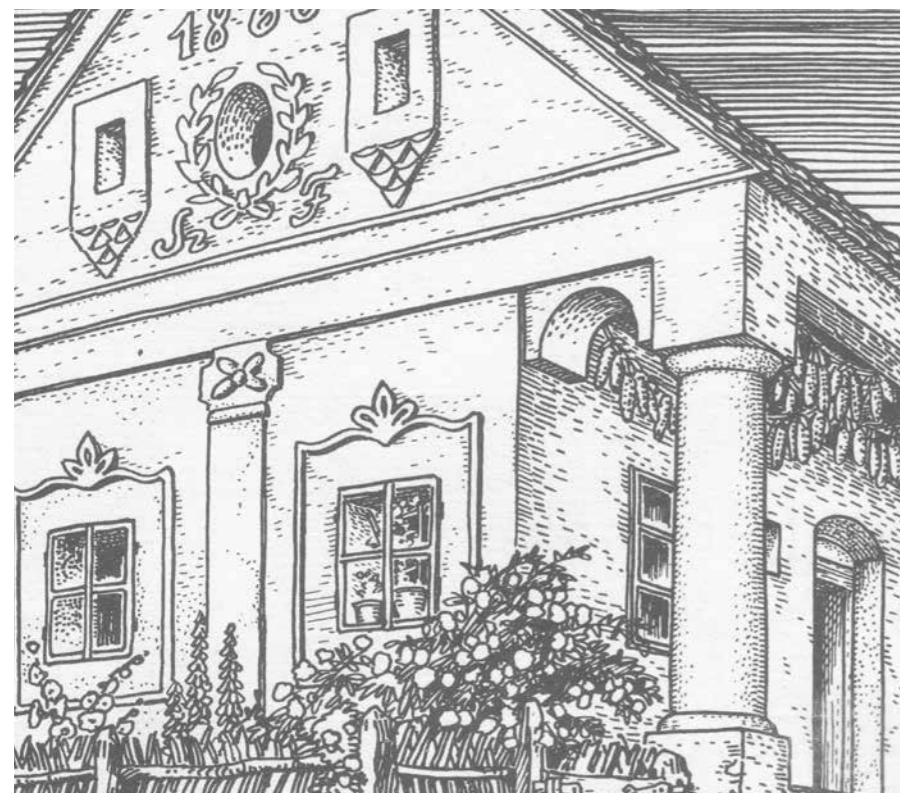

FEJEZETEK NÉPI ÉPÍTÉSZETÜNK HOMLOKZATKÉPZÉSEIBŐL

Grátz Antal

Amikor nyaralásunk vagy kirándulásunk célját kiválasztjuk, és nem természeti, hanem épített környezetbe vágyunk, akkor történeti hangulatot árasztó településekre szeretünk utazni, egyfajta időutazásban szeretnénk részt venni. Nem szokás turistautakat a munkaező-sorozatvetőnek is csúfolt panelrengetegekbe szervezni. Az erre szakosodni kívánó utazási iroda nyilvánvalóan megbukna.

Régi településeink viszont még bírnak azzal a varázssal, amivel a ma tervezett városok már nem rendelkeznek. Ez nemcsak az egészségesebb épületarányokon, azon belül a helyes fal-nyílás arányokon múlik. Nem csak az ipari társadalom előtti természetes építőanyagok kizárólagos használatának köszönhető, szemben például modern korunk gátlástalanul szabados építőanyaghasználatával. A történelmi települések kedves, szerethető hangulatáért a kézműves építési módok és az emberi kéz alkotta gazdag részletek ugyanúgy „felelősek”, mint a részletgazdag felülettel bíró, természetes építőanyagokból épített kőfalak, falfelületek, vagy utcaburkolatok. (1-es kép)

▲ 1

E szerethetőség egyik kulcsszava, úgy tűnik, az építőipari klónozással, a gépi sorozatgyártással szemben az emberkéz alkotta egyediség, esetlegesség és részletgazdagság. Ez mintha a bennünket körülvevő élet gazdagságát is megidézné. Emberi kapcsolatainkban és az élet egyéb területein ezt a spontaneitást és részletgazdagságot is keressük, nem csak a gépi-es kiszámíthatóságot.

Részletgazdag homlokzatképzést, homlokzati „ornamentikát” ma már túlnyomórészt városi, ún. polgári épületeken találunk, itt azonban már csak kiüresedve, vakolatdíszek formájában, olvasható képirás nélkül. Ez azt is jelenti, hogy e műfajban nem a nagyvárosi terep a forrás. Már kis érzékkel is megállapítható, hogy népi építészetünk vakolathímes homlokzatai és fűrészelt deszkaoromzatai mértéktartó és egészséges közéletet képviselnek a középkort követő építészettörténeti korszakok tartalmilag kiüresedett díszítő épületornamentikája és korunk divatépítészetének steril homlokzatformálása között. A magyar népi építészett, benne a maga

vakolathímes és deszkaoromzatos homlokzataival egy egységesnek észlelt népi kultúra megnyilvánulása adott területen, adott műfaji keretek között. Ez az egységesség közelebről azt jelenti, hogy a tárgyi népművészet, pl. a vakolathímezés, a textilhímzés vagy a fafaragás a maga képi ábrázolásaival és jelrendszerével hasonló nyelvet használ, mint a verbális vagy énekes népművészet a maga képi beszédével. E képi nyelv olvasható, sőt építészeti számára is használható, mint látni fogjuk jelenkori kísérletek példáin keresztül is. Sokkal izgalmasabb tehát a kategorizáláshoz képest az, vajon miféle olvasatokkal rendelkeznek e vakolathímes és deszkaoromzatos, és e képirás vajon a jelenkor által feltett kérdésekre alkalmazható-e. Másképpen fogalmazva: örökzöld-e ez a képi nyelvezet, vagy csupán az emberi művelődésnek skanzenekbe és múzeumokba száműzött fejezete?

Vizsgálódásunk abból az alapvetésből indul ki, miszerint a képirás a jelenlegi betűírásoknál ősbib, régebbi műfaj. Meggyőződésünk, hogy népi építészetünk e műfajának legszebb példái népköltészetünkkel egyenértékű alkotások.

Ha a homlokzatok képirását olvasni szeretnénk, nélkülözhetetlen bizonyos szintű jártasság a magyar népművészet képi beszédének ismeretében. Ezt jómagam Pap Gábor művészettörténésztől, Molnár V. Józseftől és Makoldi Sándor festőművésztől sajátítottam el. Ezzel jelezni kívánom, hogy a homlokzatképzés nem önálló, és nem elszigetelt műfaj. Jó építészett művelni amúgy sem lehet csak építészett tanulva. Mégis, a képiráshoz szükséges elemi ismeretek, s a homlokzatképzéshez szükséges kezdeti gyakorlati lépések nagyon könnyen elsajátíthatóak. Már csak azért is, mivel mértéktartó természetű műfajról van szó. Itt általában a „kevesebb több” elve érvényesül.

Kezdjük is el a homlokzati jelképzések olvasását. Még ne a sűrűjével, hanem egyelőre csak a széle felől, de szó szerint. Kezdjük a keretekkel, a keretezéssel.

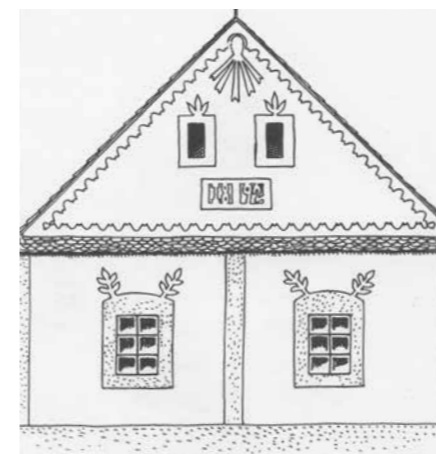
A lakóház életterünk védő-óvó fizikai kereteit adja. De nyelvünk beszél társadalmi keretekről is. Ilyen keretek az intézményeink is, mint például az iskola, ami az emberpa-

CHAPTERS FROM THE HISTORY OF FACADES IN FOLK ARCHITECTURE

ANTAL GRÁTZ

The key to the cosy and amiable atmosphere of historical settlements lies in the uniqueness, imperfection and richness of detail characteristic of the homes made by human hand, as opposed to the mechanical mass production of today. With the plaster art of facades and sawed-board gables of Hungarian folk architecture represent the middle ground between the empty building ornaments of post-medieval times and the sterile facades of current fashion trends. We must ask ourselves: can we figure out the meaning of this plaster and gable art, and is there an answer within to our modern problems?

lánták megvilágosodását hivatott szolgál. Nemcsak a polgári, hanem a magyar népi építészet is szinte mindig keretezi az utcai házhomlokzatokat, az ablakokat csak úgy, mint az oromháromszöget. (2-es kép)

▲ 2

A város többnyire zárt sorú beépítéseket produkál, nálunk általában oromháromszögek nélkül, az utcával párhuzamos gerinccel és eresszel. Innen tehát nagyon kevés összehasonlítható adódik. Az épületek oromháromszögén a világot működtető elvek, ideák, program bemutatására kínálkozik analógiás lehetőség, lévén, hogy az emberház antropomorf analógiájában a mennyezet fölötti padlás oromzati fala, „homloka” a szellemiségnek, a „menjek! országa” személyesen futó programjának, a „menj!... és tedd, amivel megbíztalak” küldetés leképezési helyének feleltethető meg. (3-as, 4-es kép)

▲ 3

Ha a padlás oromfali tartományából a lakás, a lélek szintjére ereszkedünk le, egy figyelemre méltó különbséget rögtön észrevehetünk: a nagyvárosi stílusépítészet a szecesszió kivételével általában merev ablakkeretekkel dolgozik, ezzel szemben a népi építészet az ablak körüli vakolatkereteket sok esetben megeleveníti, a merev, szögletes kereteket kivirágztatja. Olvassuk csak, mit jelent ez! Mivel az ablak a megvilágítás szerkezete, szinte magától adódik a költői hasonlat: a házban élők nem merev, hanem élő, virágzó keretek között világosodnak meg. Költői mágia ez! Sylvester János 1541-ben, az Újszövetség fordításához írt jegyzeteiben a bibliai nyelv képes kifejezéseiről, képi beszédéről szólva az alábbi sorokat vetette papírra, mai alakra hangzósítva: „Az ilyen beszédekkel tele a Szentírás, melyhez hozzá kell szoknia annak, ki azt olvassa. Könynyű pediglen hozzászokni a mi népünknek, mert nem idegen ennek az ilyen beszédnek neme. Él ilyen beszéddel naponként való szólásban. Él énekekben, kiváltképpen a virágénekekben, melyekben csudálhatja minden nép a magyar nép elméjének éles voltát a lelésben, mely nem egyéb, mint szintiszta magyar poézis.” (In: Hoppál Mihály: *Tulipán és szív. Szerelmi jelképek a magyar népművészetben*. Csokonai kiadó, Debrecen, 1990.)

A virágzó keretek közötti megvilágosodást egyértelműen nyelvünk erősíti meg, hiszen VILÁG és VIRÁG szavaink egyazon szóbokorba tartoznak mássalhangzóváz-

▲ 4

azonosságuk okán. Tartalmi kapcsolatokat az adja, hogy a virág nem vezényszóra, hanem világra nyílik, azaz a világosságra nyílik ki. Ezt eleink nemcsak az Ómagyar Mária-siralom idején tudhatták így, lásd: „Világ világa, virágnak virága”. Pap Gábor hívta fel a figyelmet *Jó pásztorok hagyatéka* című könyvében a csarodai egyház belső ablakbélletének virágmintás festésére és a világosság párhuzamára. (5-ös kép)

▲ 5

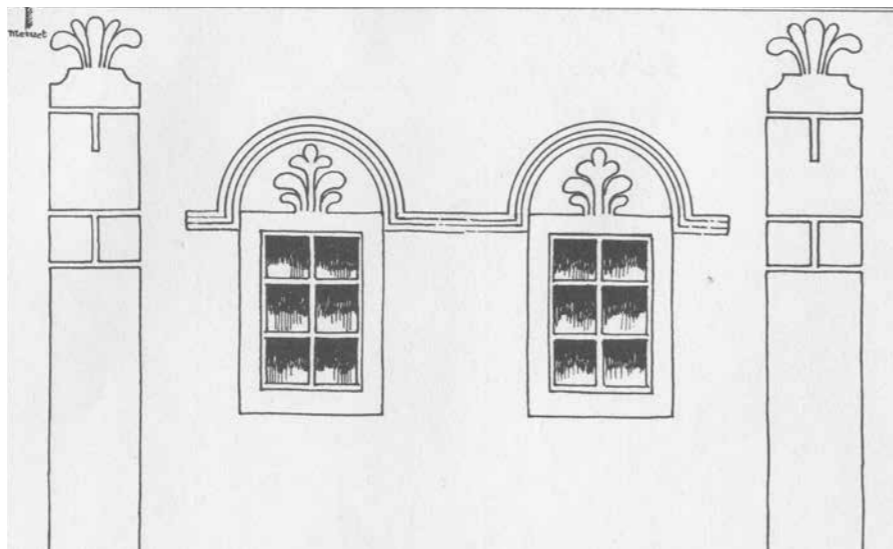
De későbbi korból, a körösfői egyház ablakkeretein is tetten érhetjük e szemléletet, akárcsak a magyar népi építészet lakóházain is.

Hozhatunk példát más művelődési területről is. Régi korok viseletében a kalap mellé tűzött virág jelentését sem nehéz értelmezni: nem vaskalapos gondolkodást, hanem virágzó szellemiséget jelentett. Költői mágia, poézis ez is.

Adódik persze a virágzó ablakkeretek esetén egy felszínesebb, „műszaki” párhuzam is: az ablak is nyílik, a virág is nyílik... – ez azonban önmagában még nem hozná létre a megelevenedő, kivirágzó ablakkereteket. A régi ajtók kovácsoltvas címkéinél viszont megtaláljuk e párhuzamot: a kilincs, a zár címkéje legtöbbször nyíló virág, nyíló tulipán alakú, s hogyan nyitjuk a zárat, úgy az ajtónyitással is egy belső világ nyílik meg... Még valamit észrevételeznünk kell az ablak körüli keretek esetében. Ritkán ugyan, de létezik olyan megoldás is, ahol a népi építészet látszólag átveszi a városi építészet elemeit, mintha azokat átgondolás nélkül leutánozná. Ekkor az ablak körüli merev vakolatkeret nem közvetlenül virágztatja, eleveníti

meg, hanem az ablakszemöldök közepére vakolatból egy záróéket fogalmaz, pontosan úgy, mintha a városban leste volna el. Igen ám, de ebbe a záróékba „ülteti” a növényt, a virágot, az életfát – vagyis egész egyszerűen a záróék formáját virágcserepként kezeli. A „magától” meglevő keret nyilván az élet kérdéseire, helyzeteire adott önkéntes, időben felismert lépéseinkkel, válaszaikkal analóg. De van, amikor az istennek sem vagyunk hajlandóak észrevenni a Gondviselés, vele a sors üzenőlapjait. Ekkor kénytelen Ő sárga vagy piros lapot osztani nekünk, a menetrendünkbe közbeékel olyasmit, amit magunknak egyébként nem kívánunk. Azonban ez is értünk van, a fájdalom egyúttal tanítómester is. Sehol a világon, semmilyen boltban nem kapni olyan elemet, amelynek csak negatív pólusa lenne. No, ebből a szemléletből fakadóan virágozza ki a záróékformát népi építészetünk.

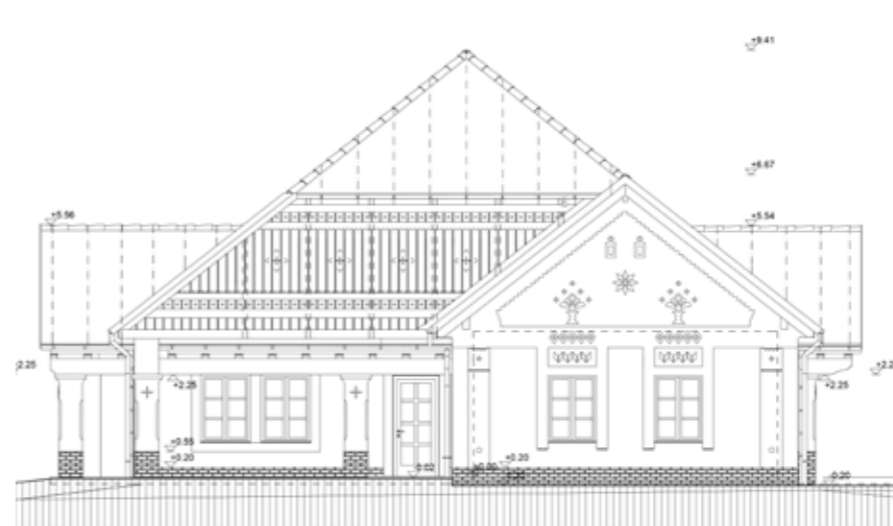
És találunk még a földszinten, az ablakkeretek mellett olykor csodálatosan megformált, féloszlopszerű lizénákat is. Látszólag ez is az alszállott kultúrjavarok közé tartozik. Sváb falvak módosabb házáin vagy városi polgárházakon találunk is például neoklasszikus stílusban megformált féloszlopokkal. Ennek az ókorból örökölt formálási módnak az olvasata egy bizonyos törekvést fejez ki: minden élő magasabb hierarchiára törekszik. Ami ásványi, az növényivé igyekszik válni. De létezik másfajta olvasat is, s ez számomra a magyar népi építészet példái kapcsán alakult ki. Itt a bájos esetlenséggel megformált egyedi féloszlopok mintha őrző-védő és tartó szerepet töltenének be. Akárha az ablakokon át vendégségbe érkező világosságot őriznék, de egyúttal fenntartják az oromháromszöget is. No, nem statikailag, erről szó sincs. Az oromháromszögben megfogalmazott eszmeiséget, az ideát tartják ők fenn, illetve, amikor növényi hajtásban vagy virágban végződnek, az az érzésünk támad, mintha az ideák felé törekednének. Ez ember esetében a lélekátszellemlülésre törekvésnek felel meg. (6-os, 7-es kép)

▲ 7

Idáig ez rendben is van, mondhatnánk, a kéttablakos parasztházszerű homlokzatot megtárgyaltuk. Viszont a mai igények a régi méretarányokat meghaladták, az épületfeszítávok megnöttek, mások lettek az arányok. A kéttablakos parasztházhomlokzat léptékéből, mint egyfajta összejtől, nemcsak nagy feszítávú lakóépületek, hanem középület-homlokzatok is kiragozhatóak. (8-as kép) Mitől lenne anakronizmus egy parasztházhomlokzat beemelése egy mai tervbe?

Az idő nemcsak lineáris, hanem ciklikus, azaz ismétlődő természetű is. Másrészt, ne felejtjük el, a népi építészet minden építészet szülőanyja! Lehet szégyellni értetlenül, hogy nem haladt a korrallal, le is lehet nézni. Ám sokkal boldogítóbb felfedezni szüleink olyan tulajdonságait, amelyekre büszkék lehetünk. Olyan tulajdonságokat pedig, amelyekkel nem értünk egyet, nem veszünk át. Ilyen például a régi házépítő gyakorlatból az alszízgetetlen

▲ 8

falszerkezet. De vannak olyan tulajdonságok is, amelyekre teljes joggal büszkék lehetünk, s melyekre igenis lehet építeni, a szó szoros és átvitt értelmében egyaránt. Talán még egy kérdéses terület hátravan. Mivel a zárt sorú beépítések esetén nemigen jelennek meg oromfalak, felmerülhet a kérdés, vajon itt hol jeleníthető meg az idea, a mennyeik országa működésében tetten ért szoftver, a „menjek! országa” személyes tanulságokat is adó programja? Polgárházaink érdekes módon ennek is őrzik a lehetőségét, de hangsúlyozom, már csak a lehetőségét. Ez pedig a megemelt utcai ereszpárkány adta hosszú felület, az ereszpárkány és az ablakor fölötti osztó párkány vagy tagozat között. Ez a sáv, ez a fríz általában éppen a belső tér menynyezeti sávja fölé emelkedik. A padlástér felől ezt a felmérések során térdfalként érzékeljük, kívülről azonban remek lehetőséget kínál a társadalmat és az emberi személyiséget mozgató folyamatok érzékeltesére. Meggyőződésem, hogy valamikor a zárt sorú beépítések ezzel a lehetőséggel éltek is. Az antik templomok frízei ebből őriznek relikvákat, de a megmaradt emlékekből ítélve inkább csak derivátumokat. Az ókori görög, főként a római civilizáció inkább boncterme, mint szülőháza egy lehetséges európai ősműveltségnek. Mika Waltari: *Turms, a halhatatlan* című regénye e felismerésből sokat enged sejtetni. S hogy a „menjek! országának” miféle működési programja kívánkozhat a szóban forgó falfelületre? A földi életet tulajdonképpen egy kétkomponensű ragasztó tartja össze: a (fizikai) törvények és a kegyelem. Keverési arányuk a téridőben – akár a „kis” esztendőben, akár a „nagy” napévben – a világosság függvényében változó arányú. Van mit tanulni a Teremtő iskolájában, van tehát mit leképezni belőle. És érdemes is, mivel a kép többletolasatokkal rendelkezik a betűíráshoz képest.

▼ 9

ha elindulunk feléje, s egy idő után mégis elakadunk, elénk siet, kézen fog bennünket, és továbbvezet.

Karácsony közeledtével egy idevágó témájú mai homlokzatképzéssel szolgálnék. Egy kocsiszin, más néven garázs udvari deszkaoromzat-mintázatát mutatnám be. Tíz-tizenkét éve épült.

Az oromzat közepén lévő minta az *Auriga* nevű csillagkép, más néven a *Szekeres rajzolata*. Hogy kerül ez ide? Ahogyan mi is utasok vagyunk a vasas szekerünkben, úgy utas testünk járművében mellettünk Valaki, mindjárt kiderül, kicsoda. Ennek okán került a kocsiszinre, mindennapi emlékeztetőül. A Szekeres a karácsonyi éjszakai égbolton „delel”, fő csillaga a Capella. Néphagyományunkban a betlehemes játékok kápolnácskája, a Betlehem ezt a Capellát jeleníti meg, e kápolnában pedig a Kisded a főszereplő, Őt keressük fel, Őt járulunk megtekinteni a betlehemes játék végén, annak dramaturgiai csúcspontján. Őt neveljük fel nap mint nap magunkban, Ő szenved, és Ő támad fel bennünk, élő ösztönként, azaz élő istenséggént. Úgy hordozzuk Őt magunkban, akár egy jármű úrvezetője a maga úri utasát. Rajtunk múlik, hallgatunk-e rá, van-e szava, szenved-e a vezetési stílusunktól, avagy ellenkezőleg: örömet leli-e bennünk, gyönyörködve a tájban, ahol járművünk az Ő példája nyomán a könyörület útján kanyarog. (9-es kép)